

2. TURGUT REİS VE TÜRK DENİZCİLİK TARİHİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

(1-4 KASIM 2013)

2ND INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF TURGUT REIS AND TURKISH MARITIME HISTORY

(1-4 NOVEMBER 2013)

BİLDİRİLER

CİLT I

Editörler

Cihan Yemişçi
Tarık Eray Çakır
Mustafa Gürbüz Beydiz
Cezmi Çoban

Bodrum Belediyesi

2. TURGUT REİS VE TÜRK DENİZCİLİK TARİHİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
2nd INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF TURGUT REIS AND TURKISH MARITIME HISTORY

BİLDİRİLER

Editörler
Cihan Yemişçi
Tarık Eray Çakır
Mustafa Gürbüz Beydiz
Cezmi Çoban

Logo Tasarım
Ergün Sazak

Ön ve Arka Kapak Tasarımı
Serhat Ergün

BASKI YILI
Haziran 2015

TAKIM NUMARASI: 978-605-65560-1-2

ISBN: 978-605-65560-2-9

YAYINCI SERTİFİKA NO: 31712 / 05.03.2015 - 05.03.2019

BASKIYA HAZIRLIK ve BASKI:
Halikarnas Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Merkez Mah. Gazderesi Cad. No: 21/2 Konacık / Bodrum - Tel: 0 252 317 02 91

YAZIŞMA ADRESİ:
Bodrum Belediyesi
Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü
Çarşı Mahallesi
Neyzen Tevfik Caddesi No: 1
48400 Bodrum

Telefon: 0 252 382 30 19-20 / **Belgeç:** 0 252 316 10 09

www.bodrum.bel.tr / info@bodrum.bel.tr
www.turgutreissempozyum.org

Referans gösterilmeden alıntı yapılamaz.

MÜSLÜMANLARIN AKDENİZ'İ KEŞFİNE DAİR
EXPLORATION OF MEDITERRANEAN SEA BY THE MUSLIMS

Mustafa S. KÜÇÜKAŞÇI *

Özet:

İslam denizcilik tarihi Müslümanların Akdeniz ile yüz yüze gelmelerinden itibaren başladı. Müslümanlar, Doğu ve Batı dünyasını buluşturan Akdeniz'i anlayıp tanıdıkça rakipleriyle boy ölçüşebileceklerini ve hedeflerine ulaşabileceklerini hissettiler. Asıl hedefleri Akdeniz'de Bizans'a üstünlük sağlayarak İstanbul'a ulaşmak olan Müslümanlar, Kıbrıs'a hakim olduktan sonra tahkim ettikleri Mısır ve Suriye'deki üslerden deniz seferleri düzenlemeyi sürdürdüler. Bu arada denizcilik bilgilerini geliştirirken haritacılık başta olmak üzere önemli bilimsel ve teknolojik gelişmelerin de öncüsü oldular. Akdeniz'deki siyasi ve iktisadi gelişmelerin alt yapısının hazırlandığı bu gelişmelerden sonra bölgedeki ticari denge Batılılar aleyhine bozuldu ve Bizans Devleti sürekli savunmada kalmaya mecbur oldu.

Anahtar Kelimeler: *Akdeniz, Kıbrıs, Bizans, Müslümanlar, Bahriye, Harita, Zatüssavârî.*

Abstract:

Islamıc naval history has started when Muslims had arrived to Mediterranean Sea. When Muslims comprehend the Mediterranean Sea, which bridges together Western and Eastern World, they learn how to challenge with their rivals and how to reach their destinations. Muslim's main target was reaching to the Istanbul and defeating the Byzantines. Muslims conquered Cyprus and fortificated their Egyptian and Syrian ports for their naval campaigns. They became pioneer of scientific and technological developments especially in cartography meanwhile they improved their naval knowledge. Trade balance changed against the Europeans, Byzantium obeyed to be in defensive position, after this infrastructural deveplopments in economical and political situations.

Key Words: *Mediterranean Sea, Cyprus, Byzantine Empire, Muslims, Navy, Map, Battle of the Masts.*

---

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Marmara University, Faculty of Science and Letters, Department of History; (mkucukasci@marmara.edu.tr).

MÜSLÜMANLARIN AKDENİZ'İ KEŞFİNE DAİR

Mustafa S. KÜÇÜKAŞÇI

Önemli kara parçalarıyla bütünleşmiş yeryüzündeki en büyük iç deniz olan Akdeniz, coğrafi mevkii, askeri ve ticari önemi dolayısıyla tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin öncelikli hedefi ve büyük mücadelelerin en görkemli sahnesi olmuştur. Yunanlılar ile Romalıların "*bizim deniz*" dedikleri Akdeniz'in Arapların gündemine yoğun bir şekilde girmesi İslamiyet'le birliktedir.[1] Arabistan dışına çıktıklarında iki rakip ile karşılaşan Müslüman Araplar, karada mücadeleye giriştikleri Bizans İmparatorluğu'na üstünlük sağlayabilmek için mücadele alanının içerisine denizin de eklenmesi gerektiğini hemen fark ettiler. Çünkü Suriye ve Mısır sahillerini Bizans saldırılarından korumak, denizden gelebilecek düşman saldırılarına cevap vermek, Anadolu'daki kara seferlerini güvenlik içerisinde sürdürebilmek, Doğu Roma'nın başkenti İstanbul'a ulaşabilmek ve fetihlerin kalıcı olmasını sağlayabilmek için mücadele alanının içerisine denizin mutlaka dahil edilmesi gerekiyordu. Bu durum aynı zamanda eski dünyanın medeni gelişmelerinin yaşandığı Doğu ve Batı dünyasını buluşturan Akdeniz'i anlayıp tanıdıkça rakipleriyle boy ölçüşebileceklerini ve hedeflerine ulaşabileceklerini hissettikleri anlamına da geliyordu.[2]

Ortaçağ'da denizyolları üzerine serpiştirilmiş anakarada veya adalarda savaş gemileri ya da korsanların ihtiyaçlarını karşılayan, ticaret gemilerine antrepo imkanı sağlayan ve kötü hava şartlarında sığınılabilecek onarım ve ticaret imkanları sunan limanlar vardı.[3] Akdeniz'deki bu limanlara hakim olmak sadece Bizans ile mücadele için değil, aynı zamanda Müslüman tüccarlar için de önem arz etmekteydi. Fethedilen Suriye ve Mısır'ın ekonomilerinin önemli bir kısmının ticarete dayandığını gören ilk valiler, denizden gelecek tehlikelere açık bulunan bölgelerinin askeri bakımdan korunması kadar, Akdeniz ticaretinin devamı için de güçlü bir donanmaya ihtiyaç

---

1 Araplar denizcilik konusunda belki çok malumat sahibi değildiler. Ancak deniz yoluyla yapılan ticaretin öneminin farkındaydılar. Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edildiği gibi yaz aylarında Suriye, kış aylarında da Yemen'e büyük ticaret seferleri düzenleyen Kureyşliler (Kureyş 106/1-4) yaz seferlerinde mutlaka Akdeniz tüccarlarıyla buluşuyorlardı. Bununla birlikte Arapların bildikleri ve hafızalarına nakşettikleri deniz kendi adaları saydıkları ve kökenlerinin kaynağı olarak gördükleri Cezîretü'l-Arab'ın kıyısındakilerdi. Geniş bilgi için bkz. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, II, Dârü'l-Beyzâ 2005, 28; Predrag Matvejević, *Akdeniz'in Kitabı*, (trc. Tolga Esmer), İstanbul 2004, s. 94.

2 Ernle Bradford, *Akdeniz Bir Denizin Portresi*, (trc. Ahmet Fethi), İstanbul 2004, s. 16; Nihal Ş. Utku, *Kızıldeniz'de Denizcilik Ticaret ve Yerleşim* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 112.

3 John H. Pryor, *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler*, (trc. Füsun-Tunç Tayanç), İstanbul 2004, s. 25, 41.

olduğunu hemen kavradılar. Bu bağlamda Akdeniz'in tanınmasının ardından güçlü bir donanma oluşturulması, akabinde de fethedilen bölgelerin denizden korunmasını temin ettikten sonra önce Bizans tarafından kontrol edilen deniz yollarına hakim olmak, ardından da karşı harekata geçmek gerekiyordu.[4]

Hz. Peygamber zamanında başlayan İslam-Bizans mücadelesi Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki fetihlerle hız kazandı; önce Suriye ve Filistin (635-636), ardından da Mısır'ın (640-646) Müslümanların hakimiyetine girmesiyle İslam dünyası Akdeniz ile yüz yüze geldi. Suriye, Filistin ve Mısır'ın fethi aynı zamanda stratejik bakımdan önem arz eden Bizans deniz üsleriyle, Akdeniz'in sahil kentlerindeki tersanelerin ve bölgede yaşayan eskiden beri denizcilikle uğraşan önemli sayıda nitelikli insanın Müslümanların idaresi altına girmesi anlamına geliyordu. Böylece Akdeniz ile yüz yüze gelen Müslüman Araplar buradaki potansiyelin de yardımıyla kısa sürede deniz seferlerine yatkın hale gelecek tedbirleri aldıkları gibi, karşılaştıkları problemleri de büyümeden çözmeyi başardılar. Bu bakımdan Hz. Peygamber zamanından itibaren deniz seferlerine dair bazı haberler varsa da, İslam denizcilik tarihi Müslümanların Akdeniz ile yüz yüze gelmelerinden itibaren başladı.[5]

Akdeniz'i tanımaya yönelik ilk girişimler, Bizans'ın İstanbul'dan sonra en stratejik deniz üssü olan Kıbrıs'a yönelik olarak geliştirildi. Müslüman tüccarlar için de stratejik bir konumda olan Kıbrıs başta olmak üzere ana rotalar üzerinde yer alan adaların elde edilmesi, Bizans'a karşı üstünlük kurmak kadar İslamiyet'in oralara girerek yerleşmesi bakımından da önem arz ediyordu.[6] 638'de Şam valiliğine tayin edildikten sonra iyi bir donanma kurarak deniz seferlerine başlanılması gerektiğine inanan Muâviye b. Ebû Süfyan, Halife Ömer'den, "*sahildeki köylerden birinde oturan Müslümanlar burada (Kıbrıs) yaşayan Rumların köpeklerinin ulumalarını ve horozlarının ötüşlerini bile duyuyorlar*"[7] sözleriyle Akdeniz'de ilk hedef olarak belirlediği Kıbrıs'a sefer düzenlemek için izin istedi. Benzer bir talep, Kıbrıs başta olmak üzere bir takımadaların yer aldığı Doğu Akdeniz'i Bizanslılar kontrol altında tuttukları sürece, özellikle Mısır'ın ani saldırılarla karşılaşma tehdidi altında bulunduğunu gören Mısır fatihi ve valisi Amr b. Âs'tan geldi.[8]

Her iki talebi de uygun görmeyen Hz. Ömer, Mısır valisinden Akdeniz

---

4 Bradford, *a.g.e.*, s. 240, 242.

5 Matvejević, *a.g.e.*, s. 136. Müslümanların Akdeniz'le tanışmadan önce gerçekleştirdikleri deniz seferleri için bkz. Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, III, (nşr. M. Jones), Beyrut 1984, s. 983; İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-Kübrâ*, II, (nşr. M. Abdülkadir Atâ), Beyrut 1990, s. 123-124; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1991, s. 295-296; Utku, *a.g.e.*, s. 153-156.

6 Yusuf Abbas Hashmi, "Dhātu's-Sawārī A Naval Engagement Between The Arabs And Byzantines", *Islamic Quarterly*, VI/1-2, London 1961, s. 57; Pryor, *a.g.e.*, s. 116.

7 Taberî, *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk*, IV, (nşr. M. Ebu'l-Fadl), Beyrut ts., s. 258.

8 Walter E. Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge 1995, s. 276; Philip K. Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, (trc. Ali Zengin), İstanbul 1995, s. 64.

başta olmak üzere denizler, deniz seferleri ve gemiler hakkında kendisini bilgilendirmesini talep etti.[9] Amr'ın cevap olarak yazdığı mektuptan oldukça etkilenen Halife Ömer'in aşağıdaki sözleri, başkentteki Akdeniz algısını gösteren en eski kayıttır: "*Akdeniz yeryüzündeki denizlerin en büyüklerinden birisiymiş; Müslümanları böyle tehlikeli bir sefere nasıl olur da çıkarıp kâfirlerin bulunduğu yerlere gönderebilirim? Allah'a yemin ederim ki, benim için tek bir Müslüman, Bizans'tan ve Rum ülkesinde bulunan her şeyden ve tamamına sahip olmaktan çok daha kıymetli, daha sevimli ve önemlidir*".[10] Denize karşı güvensizlik uyandıran, bir kısmı abartılı olan bu ve benzeri haberlerin yanı sıra, 638 ve 641 yıllarında meydana gelen deniz kazalarından[11] etkilendiği anlaşılan Hz. Ömer'in bu kararında "*deniz seferlerinin gerektirdiği sanat ve gelişimin henüz gerçekleşmediği*"[12] ve "*Müslümanların Akdeniz'le ilgili yeterli deneyime sahip olmadıkları*"[13] düşünceleri birincil derecede etkin olmuştu. Ayrıca Halife Ömer fethedilen bölgelerin coğrafi durumlarının henüz tam anlamıyla öğrenilmemiş ve tanınmamış olduğu düşüncesini de taşıyordu.[14]

Hz. Ömer döneminde Akdeniz'e kıyısı olan Mısır ve Suriye gibi bölgelerde, karada gerçekleştirilen başarıların muhafazası ve devamlılığının sağlanmasının ancak denizlerde kazanılacak başarılarla desteklenebileceğinin farkına varılmıştı. Bundan dolayı Bizans'a karşı her hangi bir deniz harekatına girişmek yerine, Akdeniz'e kıyısı olan sahil bölgelerindeki hakimiyetin öncelikli olarak savunma tedbirleriyle muhafaza edilmesi yoluna gidilmiş; Akdeniz'i daha yakından tanımak için zaman kazanma düşüncesi öne çıkmıştı.[15] Hz. Ömer'in geçmişi çok eskilere dayanan Kızıldeniz ile Akdeniz'in açılacak bir kanalla birleştirilmesi fikrine, Mekke ve Medine'yi düşman donanmasına açık hale getireceği endişesiyle karşı çıkmış olması da bu hususu teyit etmektedir.[16]

---

9 bkz. Ya'kūbî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, II, (nşr. M. Houtsma), Beyrut ts., s. 154-155; İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, s. 216.

10 Taberî, *Târîh*, IV, s. 258.

11 İbn Sa'd, *a.g.e.*, IV, s. 267-268; Taberî, *Târîh*, IV, s. 112; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, (trc. Mustafa Fayda), Ankara 2002, s. 181, 476; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, (nşr. C. J. Tornberg), Beyrut 1979, s. 538-539.

12 Mehmed Halid, *Mufassal Târîh-i İslâm*, İstanbul 1928, s. 247.

13 Belâzürî, *a.g.e.*, s. 218.

14 Hz. Ömer zamanında Müslümanların hakimiyetine giren ve girmesi muhtemel olan Şam, Mısır, Yemen, Hicaz, Mağrib, Irak, Cibâl, Horasan, Fâris, Huzistan, Cezîre, Hind ve Çin'in iklim, şehir ve sakinlerinin bazı özelliklerini öğrenmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bkz. Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, II, (nşr. Muhammed Muhyiddîn), Beyrut 1964-1965, s. 61-64.

15 Kaegi, *a.g.e.*, s. 246; Utku, *a.g.e.*, s. 134, 166. Hz. Ömer'in deniz seferi konusunda neden çekingen davrandığı Mısır'ın fethinden sonra (Eylül 642) bölgenin başkentinin belirlenmesiyle ilgili kararından da anlaşılmaktadır. İskenderiye'nin deniz bağlantısı olan bir merkez olmasından dolayı Hz. Ömer daha uygun gördüğü Fustat şehrini kurdurmuştur. bkz. Ya'kūbî, *Târîh*, II, 164; Belâzürî, *a.g.e.*, s. 321; Kaegi, *a.g.e.*, s. 277; Eymen Fuad es-Seyyid, "İskenderiye", *DİA*, XXII, s. 574.

16 Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 263. Abbasî halifelerinden Harun Reşid zamanında da benzer endişelerle karşı çıkılmıştır.

Hz. Ömer zamanından itibaren zihni ve fikri planda bir donanma oluşturma gayreti içerisine giren Muâviye, Bizans'tan ele geçirilen tersaneleri kendi amaçları doğrultusunda yeni bir donanma oluşturmak için kullandı; sahil kentlerinde yaşayan Rum ve Kıpti denizcilerden istifade etmek suretiyle deniz seferleri için hazırlanmayı ara vermeksizin sürdürdü.[17] Doğu Akdeniz'de Bizans'a üstünlük sağlamak ve Anadolu'daki seferleri sürdürmek isteyen Muâviye, Hz. Osman döneminde de Kıbrıs'a sefer konusundaki ısrarını devam ettirdi.[18] Muâviye'nin düşüncesinde direnmesinde, Bizans'ın Hz. Ömer döneminde kaybettiği toprakları geri almak istemesi, özellikle de Mısır sahil kentlerinde meydana gelen gelişmeler etkili olmuştu.[19] Hz. Osman Şam valisinin talebini, "*Senin bu isteğine Ömer olumsuz cevap verirken ben yanındaydım*" sözleriyle uygun görmedi.[20] Hz. Ömer'in Kıbrıs seferiyle ilgili kararından etkilendiği anlaşılan Hz. Osman, valisinin ısrarlı talepleri sonunda ikna oldu; denizin tehlikeli olmadığının ispatı için çoluk çocuğunu yanında götürmesi, sahillerin askerlerle tahkim edilmesi, hiç kimseyi sefere zorlamadan sadece gönüllülerin katılması gibi şartlarla Akdeniz sularına çıkmaya izin verdi (648).[21]

Kıbrıs'a düzenlenecek seferin hem halife hem de halk nazarında kendisine büyük itibar kazandıracağını düşünen Muâviye ilk olarak sahildeki idarecilerine ve denizcilik konusunda bilgi sahibi kimselere haber göndererek bölgedeki gemilerin bakıma alınmasını istedi.[22] Eşi Fâhite'nin yanı sıra çok sayıda gönüllüyle birlikte Kıbrıs'a bir sefer düzenleyen Muâviye'nin öncülüğünde İskenderiye'den Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh ile Akka'dan Abdullah b. Kays'ın da katılımlarıyla 649 ilkbaharında Akka limanından ilk Müslüman filosu Akdeniz sularına açıldı.[23] Kıbrıs'ın kan dökülmeden fethi ve ardından yerel güçlerle yapılan antlaşma hem Bizansi hem de Emeviler tarafına yükümlülükler getirdiği gibi Akdeniz'in kullanımında Müslümanları Bizans'a ortak ediyordu.[24]

---

17 bkz. Kudâme b. Ca'fer el-Bağdâdî, *el-Harâc ve Sınâ'atü'l-kitâbe*, (nşr. M. Hüseyin ez-Zebîdî), Bağdat 1981, s. 290; İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, I, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1945-1950, s. 180; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye Bin Ebî Süfyân*, Ankara 1990, s. 92; Hashmi, *a.g.e.*, s. 57.

18 Belâzürî, *a.g.e.*, s. 218; Kudâme b. Ca'fer, *a.g.e.*, s. 306.

19 Utku, *a.g.e.*, s. 159.

20 Belâzürî, *a.g.e.*, s. 218; Kudâme b. Ca'fer, *a.g.e.*, s. 306.

21 Taberî, IV, *Târîh*, 260; Belâzürî, *a.g.e.*, s. 218.

22 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, Kahire 1988, s. 122. İlk İslam donanmasının oluşumu anlamına gelen bu çalışmalar hakkında daha geniş bilgi için bk. Hashmi, *a.g.e.*, s. 62, Utku, *a.g.e.*, s. 168-170; Seyhun Şahin, *VI. ve VII. Yüzyıllarda Kıbrıs* (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2006, s. 70-71.

23 Belâzürî, *a.g.e.*, s. 218; İbnü'l-İbrî, *a.g.e.*, I, s. 180; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, s. 159.

24 Taberî, *Târîh*, IV, s. 262; Belâzürî, *a.g.e.*, s. 219; Ya'kūbî, *Târîh*, II, s. 166. Barış yapılmadan önce bazı çatışmaların olduğu aralarında daha sonra camiye çevrilen Epiphanius kilisesinin de bulunduğu bazı binaların tahrip edildiği kayıtları varsa da, bunlar dönemin kaynakları tarafından tasrih edilmemektedir. İlk caminin ikinci seferden sonra Lapithos'ta (Kyrris'e göre Paphos) yapıldığı genel kabul görmektedir. Geniş bilgi için bkz. Şahin, *a.g.e.*, s. 72-73; Costas P. Kyrris, "The Nature of the Arab-Byzantine Relations in Cyprus from the Middle of

Müslüman Araplar tanıştıkları kuzeyde Avrupa, güneyde Afrika ve doğuda Asya ile çevrilmiş büyük bir iç deniz olan Akdeniz'e, Romalılar denizi anlamında "*Bahrü'r-Rûm (el-Bahrü'r-Rûmî)*" adını verdiler.[25] Akdeniz ile ünsiyetleri ilerledikçe *Bahrü'r-Rûm*'un yanında, kıyısında yer alan kara parçalarından ve buralarda yaşayan halklardan dolayı *Bahrü'l-Endelüs*, *Bahrü'l-Mağrib*, *Bahrü'l-İfrîkıyye*, *Bahrü'l-İskenderiyye*, *Bahrü'ş-Şam*, *Bahrü'l-Kostantiniyye* ve *Bahrü'l-Efrenc* gibi adları da kullanmaya başladılar.[26] Gemi yapılan yerlere de *dârü's-sınâa* adını verdiler. Türkçe'ye *tersane* şeklinde geçen bu terim Batı dillerine *darsena*, *arsenal*, *arsenale*, *arzenale*, *darsanale* gibi şekillerde intikal etti; donanma kumandanı karşılığında kullanılan *emîrü'l-mâ* da Avrupa dillerine *amiral* şeklinde geçti.[27]

Müslümanlar Akdeniz'i tanıdıktan sonra Kur'ân-ı Kerim'de iki deniz anlamında dört yerde "*el-bahreyn*", bir yerde "*el-bahrân*", bir yerde de yedi deniz anlamında "*Seb'atü ebhur*" şeklinde yer alan denizlerle ilgili ayetlerin Akdeniz'e işaret edip etmediği hususu üzerinde durmaya başladılar.[28] İki deniz anlamındaki *bahreyn*, Fırat ve Nil nehirleriyle bunların döküldüğü deniz, *mecmau'l-bahreyn* ise bunların denize döküldüğü yer veya Akdeniz ve Fars Denizi, bu iki denizin birleştiği yerin de Cebelitarık Boğazı ile Tanca olduğu yorumuna sıkça başvurdular.[29] İki denizin birleştiği yer anlamındaki "*mecmau'l-bahreyn*" tabiriyle Basra Körfezi'yle Akdeniz'in birbirine yaklaştığı yer, yani Süveyş bölgesi ve iki denizden birisinin de Akdeniz olduğu yorumları da en sık rastlanılanlardandı.[30] Fahreddin er-Râzî, "*...ve denizde insanlara fayda verecek şeyleri taşıyan gemilerde...*"[31] ayetini yorumlarken, bilinen denizlerin beş adet olduğunu ve bunlardan birisinin de uzunluğu beş bin, eni ise altı yüz mil ve üzerinde yüz almış iki meskun adanın yer aldığı Akdeniz olduğunu kaydeder.[32]

---

the 7th to the Middle of the 10th Centruy AD.", *Graeco-Arabica*, IV (1984), s. 156.

25 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VI, (nşr. M. Ebû Sa'îd el-Amrâvî), Beyrut 1995-1998, s. 403; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ fî Sınâ'ati'l-inşâ*, III, (nşr. Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1987, s. 239.

26 Ya'kūbî, *el-Büldân*, s. 146, 176, 179-182, 185, 187, 192, 194-195, 197; Taberî, *Târîh*, IV, s. 100, 259; İbn İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1967, s. 88-89, 104.

27 Nebi Bozkurt, "Bahriye", *DİA*, IV, s. 500.

28 el-Kehf 18/60; el-Furkân 25/53; en-Neml 27/ 61; Lokman 31/27; el-Fâtır 35/12; er-Rahmân 55/19.

29 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, XVII, Kahire ts., s. 162; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, İstanbul 1979, s. 3257; VII, s. 4671-4672.

30 bkz. Taberî, *Camiu'l-beyân*, XV, s. 336-337; XXVII, s. 167-168; Ebû İshâk es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî, *Tefsîrü's-Sa'lebî*, IX, (nşr. Ebû Muhammed İbn Âşûr), Beyrut 2002, s. 181; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, İstanbul 1986, s. 322.

31 el-Bakara 2/164.

32 Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, IV, Kahire 2000, s. 176-177. Fahreddin er-Razî bu bilgileri İbn Rüste'den aktarmaktadır. Bkz. İbn Rüste, *el-Alâku'n-nefîse*, (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1967, s. 84-85.

Asıl hedefleri Akdeniz'de Bizans'a üstünlük sağlayarak deniz yoluyla İstanbul'a ulaşmak olan Müslümanlar, Kıbrıs zaferinin ardından tahkim ettikleri Mısır ve Suriye'deki üslerden deniz seferleri düzenlemeyi sürdürdüler. Kıbrıs'ın fethinden yaklaşık bir yıl sonra Suriye sahillerindeki Arvad (Cyzikus) adası Müslümanlar tarafından alındıktan sonra Kuzey Afrika fetihlerine devam edildi. 652'de 200 gemiden müteşekkil bir filo Suriye'den Sicilya adasına ulaştığı gibi, Rodos'a yönelik de bir sefer düzenlendi.[33] Mısır'da Amr b. Âs'ın yerini alan Abdullah b. Sa'd, Trablusgarp'tan İfrîkıye'ye kadar ilerledikten sonra fetihleri Nil vadisi doğrultusunda güneye ve Akdeniz sahilinden batıya doğru sürdürdü.[34] Vergi yükümlülüklerini yerine getirmeyen Rumlardan aldıkları gemilerle Müslüman Arapların karşısına çıkan Kıbrıs idarecileri, 654 yılındaki ikinci seferden sonra adada İslamiyet'in kalıcı olması için alınan tedbirleri görünce Akdeniz'de Müslüman varlığının geçici olmadığını anladılar ve iptal ettikleri anlaşmayı yenilediler.[35] Kıbrıs'a gerçekleştirilen bu ikinci seferin önemli sonuçlarından birisi de, Müslüman tüccar, gemici ve korsanların gelecekteki uzunca bir süre Akdeniz'de serbest dolaşım hakkını kazanmış olmalarıydı.[36]

Müslümanlar ile Bizans arasında Akdeniz'deki hakimiyet mücadelesini zirveye çıkaran olay, katılan gemilerin çokluğu sebebiyle İslam tarihinde "*Zâtü's-savârî*" (gemi direkleri) adıyla anılan savaştır. Abdullah b. Sa'd'ın kumandasında bir araya gelen Suriye ve Mısır filolarının birleşmesinden meydana gelen 200 gemilik İslam donanması bazı tarihçilere göre İskenderiye yakınlarında, bazılarına göre ise Antalya'nın Finike ilçesi açıklarında karşılaştığı 500 parçadan oluşan Herakleios'un oğlu II. Kostans'ın kumandasındaki Bizans donanmasını büyük bir yenilgiye uğrattı (652 veya 655).[37] Müslümanların ilk büyük deniz zaferi olan bu savaşta ele geçirilen gemiler İslam donanmasının geliştirilmesinde etkili olmuş ve Emeviler zamanında Bizans'a karşı yapılan deniz savaşlarında önemli bir rol oynamıştır. Muhafaza edilmeleri zor olan adaların fethiyle belli bir deniz tecrübesi kazanılmış, Zâtü's-Savârî ile moral elde edilmiştir. Böylece Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki hakimiyetine son veren Müslümanlar Doğu Roma İmparatorluğu üzerine denizden ve karadan daha yoğun olarak seferler düzenleme imkanı elde ettiler.[38] Çeşitli siyasi sebepler,

---

33 Kıbrıs ve Rodos adalarından, Ege Denizi'ndeki ticareti kendi menfaatlerine kullanmak için üs olarak istifade eden Müslüman Araplar Akdeniz'in büyük bir kısmına egemen oldular. Bkz. Bradford, *a.g.e.*, s. 242 vd.

34 Bkz. Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", *DİA*, XVIII, s. 330; Utku, *a.g.e.*, s. 173; Ahmet Kavas, "Libya", *DİA*, XXVII, s. 177.

35 Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, (nşr. M. Halîl Herrâs), Beyrut 1986, s. 161-162; Kudâme b. Ca'fer, *a.g.e.*, s. 306; Belâzürî, *a.g.e.*, s. 218.

36 Bkz. Pryor, *a.g.e.*, s. 103, 113.

37 Taberî, *Târîh*, IV, 290-292; İbnü'l-İbrî, *a.g.e.*, I, 182.

38 Lawrence I. Conrad, "The Conquest of Arwād: A source-Critical Study in the Historiography of the Early Medieval Near East", *The Byzantine and Early Islamic Near East I*, (ed. A. Cameron-L. I. Conrad), Princeton 1992, s. 322 vd.

özellikle de başta hilafet konusu olmak üzere ortaya çıkan gelişmeler sebebiyle kesintiye uğrasa da Akdeniz'de İslam-Bizans mücadelesi sürdü. Hz. Osman zamanında Kıbrıs ile başlayan Akdeniz sularına açılma serüveni, Emeviler zamanında bir taraftan İstanbul'un kuşatılması diğer taraftan da İspanya'nın fethine kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayıldı. Hz. Osman zamanında çok sayıda Arap kabilesinin Doğu Akdeniz sahil şeridi gibi fethedilen uç bölgelere iskanının sağlanması, Suriye ile Mısır'da ve Kızıldeniz'in kıyı şeridinde bir zirai kalkınma başlatılması denizdeki başarıların devamına önemli katkı sağlamıştı.[39] Bu arada başta İskenderiye olmak üzere eski tersaneler yeni teknolojik gelişmelere bağlı olarak yeniden canlandırıldığı gibi yenileri de oluşturuldu ve denizcilik alanında uzman Arap olmayan kavimlerin kendi meslek ve sanatlarını İslam toplumunda icra etmelerine imkan sağlandığı gibi, çok sayıda gayri Arap unsur deniz seferlerinde istihdam edildi.[40]

Hz. Ömer zamanından itibaren başlayan Akdeniz'i tanımaya yönelik faaliyetler bölgeye yönelik siyasetin belirlenmesinde etkili olmuştur. İslam denizciliğinde önemli bir yere sahip olan Akdeniz hakkında çok sayıda eser yazılmış, özellikle de haritacılığının oluşup gelişmesinde önemli adımlar atılmıştır.[41] Akdeniz'i tanıdıkça denizlerdeki mücadelenin başarısında ve kalıcı olmasında güvenilir haritaların rolünü hemen fark eden Müslüman alimler, Halife el-Me'mun (813-833) zamanından itibaren daha belirgin olarak görülen yeni bir dünya haritası oluşturmaya yönelik faaliyetlere giriştiler. Bizzat halifenin emriyle başlayan ve yoğun bir şekilde yürütülen coğrafi yer belirleme çalışmaları, 11. yüzyılın ilk yarısında matematiksel coğrafyanın bağımsız bir disiplin haline gelmesinin de yardımıyla, Akdeniz'in tasvirini hemen hemen hatasız veren bir dizi haritanın ortaya çıkmasına sebep oldu. Kartografi tarihinde layıkıyla değerlendirilmemiş olan bu çalışmalar, Akdeniz başta olmak üzere Kuzeydoğu, Doğu ve Orta Asya ile ilgili önemli bir genişletme ve iyileştirmeyi ihtiva etmekteydi. El-Me'mun döneminde başlayan, Şerîf el-İdrisî (ö. 1165), Hasan b. Ali el-Merrâküşî (ö. 680/1281'den sonra), Kutbüddîn eş-Şirâzî (ö. 710/1311) ile süren kartografi ve Akdeniz denizcilik bilimindeki gelişmeler, ünlü Osmanlı denizcisi Pîrî Reis'in (ö. 1465-1554) fizyo-jeolojik, arkeolojik ve meteorolojik verileri temel alarak Akdeniz'de en uygun ve başarılı yolculuğu mümkün kılmak için kaleme aldığı *Kitâb-ı Bahriyye* adlı eseriyle en üst seviyeye ulaştı.[42]

---

[39] Utku, *a.g.e.*, s. 134, 185; Ahmed Ali en-Nâsırî, *er-Rûm Târîhuhüm ve Hadâratühüm ve Alâkatühüm bi'l-Meşrıki'l-Arabî*, Kahire 1993, s. 232.

[40] Belâzürî, *a.g.e.*, s. 182, 201, 245; İbn Haldun, *a.g.e.*, II, s. 28; Kudâme b. Ca'fer, *a.g.e.*, s. 290; Eymen Fuâd es-Seyyid, "İskenderiye", *DİA*, XXII, s. 574; Nebi Bozkurt, "Tersane", *DİA*, XL, s. 511-512; Hashmi, *a.g.e.*, s. 57.

[41] bkz. Matvejević, *a.g.e.*, s. 136-142.

[42] Geniş bilgi için bk. Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, I, (trc. Abdurrahman Aliy), İstanbul 2008, s. 38, 43, 46-49, 59-60, 76.

Müslüman Araplar, eski dünyanın medeni gelişmelerinin yaşandığı Doğu ve Batı dünyasını buluşturan Akdeniz'i anlayıp tanıdıkça herkesle boy ölçüşebileceklerini ve hedeflerine ulaşabileceklerini hissettiklerinden, denizcilik tecrübelerinin oluşmasında en büyük paya sahip olacak Akdeniz'i bırakıp başka denizlere açılmayı düşünmediler. Bir yandan Bizans ile mücadeleyi karada ve denizde sürdürürken, diğer yandan da denizcilik bilgilerini geliştirdiler ve başta haritacılık olmak üzere önemli bilimsel ve teknolojik gelişmelerin öncüsü oldular. 8. yüzyılın başında İspanya'ya geçen İslam orduları Akdeniz'in doğu ve güneyini ellerinde tuttukları gibi, Hıristiyan dünyasının varlığını sürdürdüğü kuzeyinde de faaliyet göstermeye başladılar. Akdeniz'deki siyasi ve iktisadi gelişmelerin alt yapısının hazırlandığı bu gelişmelerden sonra bölgedeki ticari dengenin Batılılar aleyhine bozulmasına ve Bizans Devleti'nin sürekli savunmada kalmasına sebep oldular. Bütün bunlar Ortaçağ Akdeniz medeniyetinin 8. ve 9. yüzyıllarda Müslümanların hakim olduğu kıyılarda gelişmesini beraberinde getirdi.

KAYNAKÇA

AHMED ALİ EN-NÂSIRÎ, *er-Rûm Târîhuhüm ve Hadâratühüm ve Alâkatühüm bi'l-Meşrıki'l-Arabî*, Kahire 1993.

AYCAN, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye Bin Ebî Süfyân*, Ankara 1990.

BELÂZÜRÎ, *Fütûhu'l-büldân*, (trc. Mustafa Fayda), Ankara 2002.

BOZKURT, Nebi, "Bahriye", *DİA*, IV, s. 495-501.

_____, "Tersane", *DİA*, XL, s. 511-513.

BRADFORD, Ernle, *Akdeniz Bir Denizin Portresi*, (trc. Ahmet Fethi), İstanbul 2004.

CONRAD, Lawrence I., "The Conquest of Arwād: A source-Critical Study in the Historiography of the Early Medieval Near East", *The Byzantine and Early Islamic Near East I*, (ed. A. Cameron-L. I. Conrad), Princeton 1992.

EBÛ İSHÂK es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî, *Tefsîrü's-Sa'lebî*, IX, (nşr. Ebû Muhammed İbn Âşûr), Beyrut 2002.

EBÛ UBEYD, *Kitâbü'l-Emvâl*, (nşr. M. Halîl Herrâs), Beyrut 1986.

EYMEN FUAD ES-SEYYİD, "İskenderiye", *DİA*, XXII, s. 574.

FAHREDDİN ER-RÂZÎ, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, IV, Kahire 2000.

FAYDA, Mustafa, "Hulefâ-yi Râşidîn", *DİA*, XVIII, s. 330.

HAMÎDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1991.

HASHMI, Yusuf Abbas, "Dhātu's-Sawārī A Naval Engagement Between The Arabs And Byzantines", *Islamic Quarterly*, VI/1-2, London 1961, s. 57-62.

HITTI, Philip K., *Arap Tarihinin Mimarları*, (trc. Ali Zengin), İstanbul 1995.

İBN ASÂKİR, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VI, (nşr. M. Ebû Sa'îd el-Amrâvî), Beyrut 1995-1998.

İBNÜ'L-ESÎR, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, (nşr. C. J. Tornberg), Beyrut 1979.

İBN HALDUN, *el-Mukaddime*, II, Dârü'l-Beyzâ 2005.

İBN HURDAZBİH, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1967.

İBNÜ'L-İBRÎ, Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, I, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1945-1950.

İBN KESÎR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII- VIII, Kahire 1988.

_____, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, İstanbul 1986.

İBN RÜSTE, *el-Alâku'n-nefîse*, (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1967.

İBN SA'D, *et-Tabakātü'l-Kübrâ*, II-IV, (nşr. M. Abdülkadir Atâ), Beyrut 1990.

KAEGI, Walter E., *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge 1995.

KALKAŞENDÎ, *Subhu'l-a'şâ fî Sınâ'ati'l-inşâ*, III, (nşr. Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1987.

KAVAS, Ahmet, "Libya", *DİA*, XXVII, s. 177.

KUDÂME b. Ca'fer el-Bağdâdî, *el-Harâc ve Sınâ'atü'l-kitâbe*, (nşr. M. Hüseyin ez-Zebîdî), Bağdat 1981.

KURTUBÎ, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, XVII, Kahire ts.

KYRRIS, Costas P., "The Nature of the Arab-Byzantine Relations in Cyprus from the middle of the 7th to the Middle of the 10th Centruy AD.", *Graeco-Arabica*, IV (1984), s. 156.

MATVEJEVIĆ, Predrag, *Akdeniz'in Kitabı*, (trc. Tolga Esmer), İstanbul 2004.

MEHMED HALİD, *Mufassal Târîh-i İslâm*, İstanbul 1928.

MES'ÛDÎ, *Mürûcü'z-Zeheb*, II, (nşr. Muhammed Muhyiddîn), Beyrut, 1964-1965.

PRYOR, John H., *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler*, (trc. Füsun-Tunç Tayanç), İstanbul 2004.

SEZGİN, Fuat, *İslam'da Bilim ve Teknik*, I, (trc. Abdurrahman Aliy), İstanbul 2008.

ŞAHİN, Seyhun, *VI. ve VII. Yüzyıllarda Kıbrıs* (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2006.

TABERÎ, *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk*, IV, (nşr. M. Ebu'l-Fadl), Beyrut ts.

_____, *Camiu'l-beyân an Tevîli âyi'l-Kur'ân*, XV ve XXVII, (nşr. S. C. el-Attâr), Beyrut 1995.

UTKU, Nihal Ş., *Kızıldeniz'de Denizcilik Ticaret ve Yerleşim* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

VÂKIDÎ, *Kitâbü'l-Megâzî*, III, (nşr. M. Jones), Beyrut 1984.

YA'KŪBÎ, *el-Büldân*, (nşr. Muhammed Emîn), Beyrut 2002.

_____, *Târîhu'l-Ya'kubî*, II, (nşr. M. Houtsma), Beyrut ts.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, İstanbul 1979.